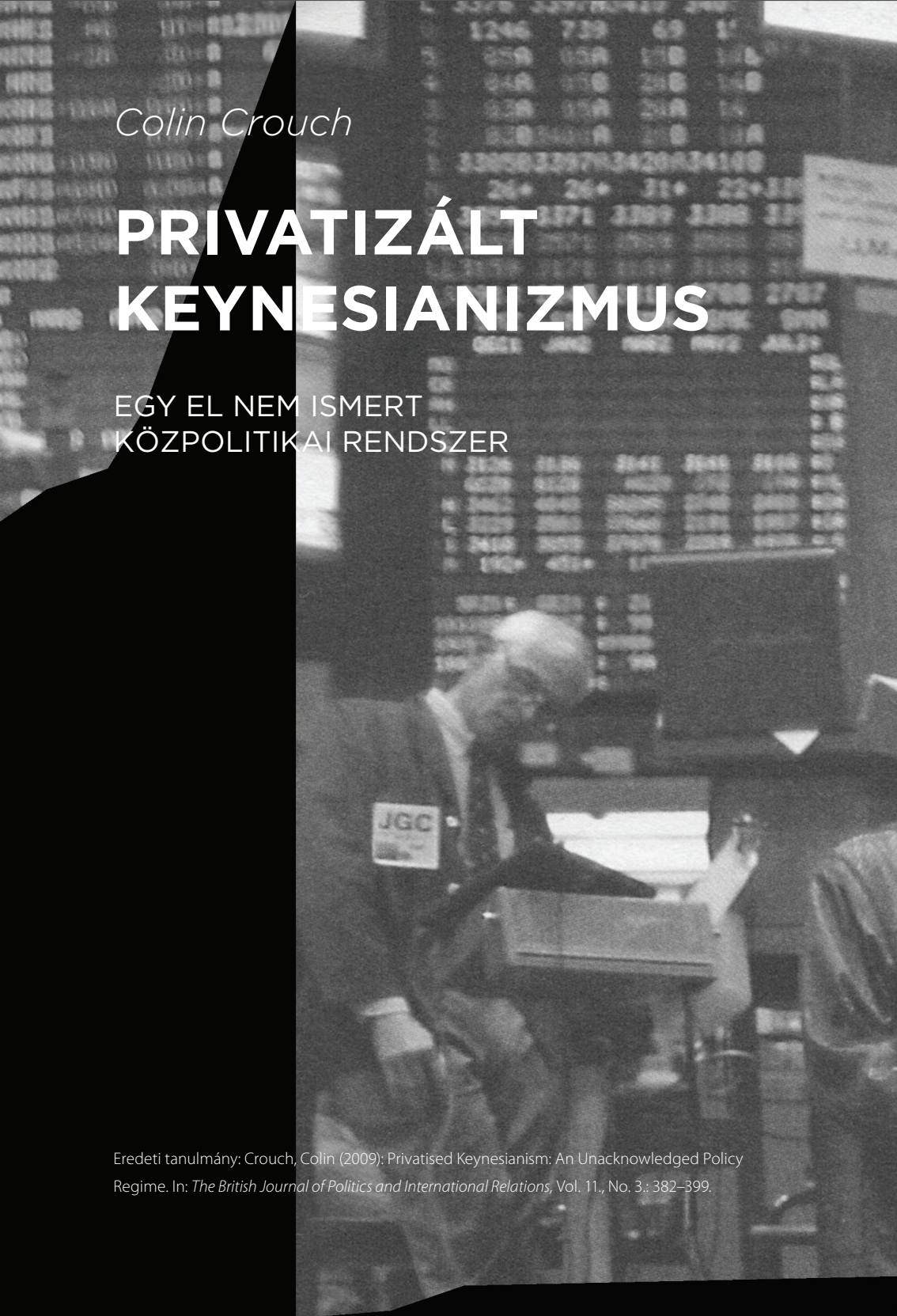

Colin Crouch

PRIVATIZÁLT KEYNESIANIZMUS

EGY EL NEM ISMERT
KÖZPOLITIKAI RENDSZER

Eredeti tanulmány: Crouch, Colin (2009): Privatised Keynesianism: An Unacknowledged Policy Regime. In: *The British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 11., No. 3.: 382–399.

A második világháború óta két olyan, egymást követő közpolitikai rendszer létezett, melyek ideiglenesen sikerrel egyezteték össze a kapitalista gazdaság bizonytalanságait és instabilitását a demokráciához szükséges stabilitással az emberek életében, valamint a kapitalizmushoz szükséges magabiztos tömegfogyasztókkal. Ezek közül az első az általában keynesianizmusként ismert állami keresletszabályozás rendszere volt. A második a gyakori vélekedéssel ellentétben nem egy neoliberális fordulat volt a tiszta piacok felé, hanem az alacsony és közepes jövedelmű emberek túlzott lakhatási és egyéb eladósodása mellett működő piacok rendszere, amely a szabályozatlan derivatív piacokhoz kapcsolódott. Ez a privatizált keynesianizmus egy formáját jelentette. Bár ez a kombináció elsimította a kapitalizmus problémáit, végül fenntarthatatlannak bizonyult. Összeomlása után vita alakult ki arról, hogy mi fogja követni. A legvalószínűbb forgatókönyv a privatizált keynesianizmus újrateremtésére tett kísérlet a vállalatok társadalmi felelősségvállalása alapján.

A 20. század végén, a kommunizmus bukását követően gyakran tettek egyenlőségjelet a kapitalizmus és a demokrácia közé (Fukuyama 1992). Ezt az egyenlőséget erősítette az Egyesült Államok kormányainak növekvő és történelmileg újszerű törekvése arra, hogy az általuk támogatott latin-amerikai, és kisebb mértékben az arab világ rezsimjei időszakos újraszabályozásoknak vessék alá magukat. A piacok kiterjesztése, mely a fogyasztók számára a gazdasági választás szabadságát adta meg, úgy tűnt, hogy együtt jár a szavazási folyamatok kiterjesztésével, mely az állampolgárok számára az államközösségben hozott választás lehetőségét biztosította. Továbbá – bár kevésbé meggyőző módon – mivel a diktatúrák „nagy államapparátusokat” is jelentettek, a demokráciára úgy tekintettek, mint ami olyan államközösséget teremt, amelyben a polgárok a kormányokat arra kérik, hogy tegyenek kevesebbet, és következésképpen a piacokat arra, hogy többet.

Ez a perspektíva nagyon eltér a 19. századi kapitalista gondolkodóktól, akik számára létezett egy alapvető különbségtétel liberalizmus és demokrácia között. Liberalizmus alatt a szabad és nyílt viták államközösségét értették, olyan kormányral, amely a választásra jogosult állampolgárok felé szigorú választadási kötelezettséggel bír, de ahol az állampolgárság csak egy meghatározott szint feletti tulajdonnal rendelkező férfiak számára elérhető. Douglass North (1990) bemutatta, hogyan termelték ki pontosan az ilyen leszűkített állampolgárság talaján álló politikai rendszerek a piaci kapitalizmus jogi alapjait a 18. században. Valójában a korszak tulajdonnal rendelkező elitje egy még zártabb földtulajdonos-oligarchiából származott, mint amilyennel a 19. századi gondolkodók számoltak. Ahogy North rámutat, a piac szabályai elsősorban a tulajdonjogok védelmétől függenek. Ez a védelem először a király vagy más uralkodó politikai hatalma ellen született, akiket meg kellett győzni arról, hogy ne bolygassák meg a tulajdonjogokat, és ne korlátozzák a

kereskedelmet monopóliumok biztosításával (Wensley 2010). Azonban ugyanígy, és a 19. század során egyre növekvő mértékben, a tulajdonnal rendelkezők védelmet kerestek az ellen is, hogy a tulajdonnal nem rendelkezők, a népesség nagy tömegei megbolygassák a jogaikat. A demokrácia a kapitalista gazdaság potenciális ellenségének számított. Ahogy az ipari munkásosztályt képviselő politikai mozgalmak a marxista eszmék felé kezdtek fordulni, ezek a félelmek még valóságosabbá váltak. A tulajdonnal rendelkezők gyakran döntöttek úgy, hogy ha egy tulajdonjogokat még megvédő, de valójában antiliberális rendszer és egy a demokrácia felé tendáló liberalizmus között kellett választani, akkor az előbbit preferálták. Az 1920-as és 1930-as években ez sokak számára további kompromisszumok megkötéséhez vezetett, inkább választva az egyre inkább a bolsevizmust is magába foglaló demokráciával szemben a fasizmus és náciizmus népies antiliberalizmusát, legyen az bármennyire is a 19. századi liberalizmus antitézise.

A kapitalizmus és a demokrácia közti termékeny kapcsolat változása, melynek végeredményeként a szavakat tulajdonképpen szinonimaként tudta használni néhány közíró, hosszú és komplex történet. Részben összefügg az amerikai reklám, piackutatás és kommunikációs tudományok szerepével, melyek képessé tették az eliteket arra, hogy egyszerre beszéljenek a tömegekkel és meghallgassák őket – ami olyan készség, melynek a 20. század közepéig csupán a baloldali, illetve a szélsőbal- és szélsőjobboldali vezetők voltak birtokában. A továbbiakban azonban itt a történet azon másik részére kívánok koncentrálni, amely a gazdaságpolitika szempontjából releváns.

Az egyik ok, amiért a 19. és korai 20. századi elitek félelemmel teli és pesszimista szemmel néztek a demokráciára, az volt, hogy nem látták, hogyan lehet tömeges jólétet elérni elég gyorsan ahhoz, hogy a szó szerint éhes néptömeg igényei kielégüljenek, mielőtt e néptömeg haragja lerombolja a tulajdonjogokat. Az optimistábbak, például a britek, láttak reményt a tulajdonlás és az állampolgárság fokozatos, egyidejű kiterjesztésében. Az előbbi a szakképzett fizikai munkások növekvő bérei és stabil helyzete, a hivatalban dolgozók előmeneteli lehetőségei, és olyan jelenségek támogatták, mint a *building society*¹ mozgalma, amely a lakossági tulajdon birtoklását terjesztette ki.

A probléma azonban nem csak az volt, hogy a munkások szegények voltak és nem rendelkeztek tulajdonnal. Életük emellett mélységesen bizonytalannak tűnt, mivel az egyre kiterjedtebb piacgazdaság nagymértékű ingadozásoknak volt kitéve. A Németországból induló és fokozatosan Franciaországra, az Osztrák Birodalomra, Nagy-Britanniára és máshova áttérjedő korai szociálpolitika a bizonytalanságokat próbálta csökkenteni, de ambíciói és emiatt eredményei is korlátozottak maradtak.

1 A leginkább a lakásszövetkezetekre hasonlító, főleg az angolszász országokban elterjedt *building society* intézmények a 18. században alakultak ki, manapság pedig már kiterjedt banki szolgáltatásokat is nyújtanak – *a szerk.*

A szegénység problémájára adott tartósabb válasz a korai 20. században érkezett az eredetileg az egyesült államokbeli *Ford Motor Company*-val azonosított ipari tömegtermelés keretén belül. Az új technológia és a munkaszervezés növelte a szakképzetlen munkások termelékenységét, ezáltal biztosítva az áruk olcsóbb előállítását és a munkások béreinek emelkedését, aminek eredményeképpen többet tudtak vásárolni. Ugyanakkor jelentek meg a tömegfogyasztók és tömegtermelők. Fontos megjegyezni, hogy ez az áttörés abban az országban történt, amely (bár faji megkülönböztetés alapján) a legközelebb került a demokrácia alapeszméjéhez ebben az időszakban. A demokrácia és a technológia egyaránt hozzájárult a modell felépítéséhez. Azonban ahogy a csupán pár évvel a fordista modell bevezetése után bekövetkező 1929-es Wall Street-i összeomlás mutatta, a rendszer bizonytalansága továbbra is központi kérdés maradt. A piac instabilitásának a fogyasztó-vásárlók stabilitás iránti igényével való összeegyeztetése megoldatlannak bizonyult. Európa nagy részén a kommunizmus és fasizmus irányába mutató tendenciák erősödtek meg.

A második világháború végére az akkor iparosodó világban az elitek számára egyértelművé vált, hogy a tulajdon demokráciától való védelmének kísérlete a fasizmus révén katasztrófába torkollott. A kapitalizmusnak és a demokráciának egymástól függővé kellett volna válnia, legalábbis a világ azon részein, ahol a tömegmozgalmaknak nem volt egyszerű ellenállni. A tömegtermelési technológia egyesült államokbeli fordista modelljének hathatós spirálja – amely a bérek és ezen keresztül a tömegfogyasztás növekedéséhez, valamint a tömegtermelés által előállított áruk nagyobb keresletéhez kapcsolódott – a válasz része volt. A szociálpolitika kiterjedtebb megközelítése, amely a skandináv és brit jóléti államokban jelent meg, a bizonytalanság problémájára adott választ. A bizakodó, magukat biztonságban tudó munkáosztálybeli fogyasztók nemhogy nem jelentettek veszélyt a kapitalizmus számára, de a piac és profit bővítését korábban nem tapasztalt mértékben tették lehetővé. Kapitalizmus és demokrácia egymástól kölcsönösen függővé vált. Ugyanezen megoldás elemeit a Szovjetunió által uralt államszocialista gazdaságokban is alkalmazták, de demokrácia vagy kapitalizmus nélkül. A fordista és taylorista termelési módokat lelkesen adaptálták, és a munkások életébe jelentős biztonságot vittek mind a jóléti állam, mind a zárt, állam által kontrollált gazdaság által, amely egyszerűen nem engedte, hogy külső sokkok zavarják meg a gazdasági aktivitást. Ez a megközelítés azonban végül olyan megoldatlan torzításokat eredményezett, hogy a rendszer megrekedt és elvesztette képességét a jólét további kitermelésére. A jelen cikkben a „nyugati” történetre koncentrálunk, azaz olyan országokra, melyek a szovjet blokkal szemben piacaik fokozatos – a kereskedelem, verseny és külső sokkok számára történő – megnyitása révén kívánták biztosítani a növekvő jólétet.

Azok az országok, ahol a kapitalizmus a választói demokráciával való teljes összefonódás felé mozdult, új módon váltak sebezhetővé. Egy teljesen szabad piacon a bérek és foglalkoztatás ingadozása valószínű volt. De vajon elvárható volt, hogy a munkásoknak, akiknek életszínvonala a bérüktől függött és nem rendelkeztek a tulajdonos osztályok vagyonával, legyen annyi bizalma a piac iránt, hogy megfelelő szinten fogyasszanak ahhoz, hogy a tőkések képessé váljanak a befektetésekre és a profitszintek fenntartására? Aláásták volna a piac saját növekedésre való képességét saját tulajdonságai, amelyek erősségeit alkották, mint a rugalmasság, különösen a munkaerő? Meg kell jegyezni, hogy itt nem arról beszélünk, hogy a piac a munkások életében a bizonytalanság társadalmi problémáit termeli ki – amit egy megfelelő jóléti állam tud kezelni –, hanem a saját maga számára gyártott problémákról, melyek azáltal keletkeznek, hogy a piac függővé vált a munkások azon hajlandóságától, hogy fenntartsák vagy növeljék fogyasztásukat. Feltételezhető, hogy az az életszínvonal, amin a szociálpolitika fenntartja a vásárlóerőt, alacsonyabb lesz, mint ami szükséges a növekvő, fogyasztás által hajtott gazdaság fenntartása számára.

A neoklasszikus elmélet szerint a problémának minimálisnak kell lennie, ha a piacok valóban szabadok és a sokkokhoz való alkalmazkodás gyors. Továbbá a sokkok csak exogének lehetnek, mivel a tiszta piacokon lezajló endogén változásokra reagáló állandó, mikroszintű kiigazítások megakadályozzák, hogy bármilyen „sokkszerű” jelenség kifejlődjön. Számos oka volt annak, hogy a problémát nem lehetett ezen a módon megoldani. Először is, a háború utáni gazdaság piaci nem indult „tiszta” pozícióból. Még ha igaz is, hogy a tiszta piacon nincsenek endogén sokkok, a tiszta piac elérésének folyamata egy nem tiszta kiindulási pontból számos sokkal jár. Másodsor, miközben feltételezhetjük, hogy a gazdasági elméletek által elképzelt tökéletesen informált, racionálisan kalkuláló szereplők jövőbeli kiadásai tervezése során megfelelően diszkontálják a múltbeli sokkokat, komoly okai vannak annak, hogy azt gondoljuk, az átlagos fogyasztók nem így viselkednek. A valószínű jövőbeni kimenetekről szerzett tudásuk igen hiányos, a pénzügyi kockázatok vállalására való hajlandóságuk igen alacsony. A jövőre vonatkozó legvalószínűbb útmutatójukat múltbeli tapasztalataik jelenthetik, és a kockázatkerülést választják, mikor meghozzák döntésüket. A háború utáni időszak felnőtt generációiról feltételezhető volt, hogy két világháború és egy nagyobb világ gazdasági visszaesés tapasztalatával a hátuk mögött kifejezetten kockázatkerülővé válnak.

Részben tudatosan, részben véletlenszerűen, a gazdasági és politikai elitek különféle megközelítéseket alkalmaztak, hogy megoldják a kapitalizmus munkaerő-rugalmasság és fogyasztói bizalom iránti egyidejű igényeinek dilemmáját. A legnyilvánvalóbb megoldás az volt, hogy a munkaerő és a fogyasztók két nagyjából különböző csoportot alkossanak. Ezt exportvezérelt növekedéssel lehetett elérni. A nemzeti munkaerő nem élvezne biztonságot, de a nemzeti tőke nem is az ő fogyasztásuktól, hanem a más gazdasági

körülmények között lévő országok munkásaitól függne. E modell fő példája a Német Szövetségi Köztársaság korai történelme, és a másik nagyjából, de nem teljesen hasonló példa Japán. A háborús pusztítás, a Kelet-Európából kiűzött németek millióinak megérkezése az országba, valamint a német márka vásárlóerejét drasztikusan csökkentő valutareform a munkaerőt igen rugalmas állapotban, a munkásokat pedig szegénységben tartotta. A leértékelt márka azonban erős kiviteli pozíciót tett lehetővé az NSZK számára. A német demokrácia állni tudta ezt a terhelést, mert az emberek a náci diktatúra, a háború elvesztése és az ország feldarabolásának évei után próbáltak talpra állni. Kicsi volt a hajlandóság antikapitalista zavargásokra, különösen azt látva, hogy az antikapitalista Kelet-Németország hogyan bánt az emberekkel.

Ahogy az évek múltak, a német (és japán) modellek megváltoztak. Az erős jóléti állam és a munkaerő védelmének különféle formái támogatták a fogyasztói bizalom és az erős hazai piacok fokozatos, majd végül erőteljes növekedését. Az exportvezérelt növekedés felé történt erőteljes elmozdulás a potenciálisan sebezhető fogyasztói bizalom mellett továbbra is jellemező maradt ezen országok gazdaságaira.

Egy második modellben a piacokat nem liberalizálták olyan kiterjedt mértékben, mint Németországban. Erre Franciaország és kisebb mértékben Olaszország a fő példa. Ezek az államok a foglalkoztatási biztonság fontos elemeit nyújtották a kulcsfontosságú gazdasági ágazatoknak és cégeknek, beleértve az állami tulajdonban lévőket is. Franciaországban szintén fontos szerepet játszott az alapvető biztonságot garantáló szociálpolitika; Olaszországban inkább az összetartó családok töltötték be ezt a szerepet. A gazdaság nagy részét, elsősorban a könnyűipar nem stratégiai fontosságúnak tekintett kis cégeit és szektorait kizárták a modellből, ezzel a rugalmasság hatalmas pufferezőzónáját biztosítva. Ezekben az iparágakban a munkások ezért kimaradtak a modellből. Franciaországban az állam kellően nagy szociálpolitikai szerepet vállalt abban, hogy jövedelmet biztosítson számukra. Nem ez volt a helyzet Olaszországban, bár itt a nem stratégiai fontosságú szektorokban sokan az ország közép és északkeleti specializált ipari területein dolgoztak. Ezek fokozatosan kialakították saját piacaikat, ami ötvözte a rugalmasságot valamikorra biztonsággal. Egy ipari körzetben, hacsak a teljes helyi ipar össze nem omlik, általában vannak új, könnyen elérhető munkalehetőségek, így egyetlen cég bedőlése nem jelent hatalmas problémát. Eközben elég embert vontak be ezek az országok a nemzeti bajnoknak megtett szektoraikba, hogy tőkés nemzetgazdaságaik elkerüljék a rugalmas munkaerő és a fogyasztói bizalom igénye közti dilemmát.

A harmadik modell a skandináv országokban, az Egyesült Királyságban, Ausztriában és kisebb mértékben az Egyesült Államokban volt megfigyelhető. Általában keynesiánus keresletszabályozásként ismerjük, a brit közgazdász John Maynard Keynes után. A recessziók idején, amikor a bizalom alacsony volt, a kormányok adósságot halmoztak fel azért,

hogy serkentsék a gazdaságot saját kiadásaikon keresztül. Az infláció idején pedig, amikor a kereslet túlságosan magas lett, csökkentették kiadásait, kifizették adósságaikat és csökkentették az aggregált keresletet. A modell nagy állami költségvetést feltételezett, hogy annak megváltoztatása a szükséges nagyságrendű makrogazdasági hatást legyen képes biztosítani. A brit és néhány más gazdaság számára ez a lehetőség csupán a második világháború által követelt katonai kiadások tekintélyes emelkedésén keresztül tudott létrejönni. Az azt megelőző háborúk alatt ugyan az állami kiadások szintén megugrottak, de azokat mindig nagy csökkenés is követte. A második világháború idején a katonai kiadásokat azonban az új, növekvő jóléti állam kiadásai váltották fel.

A keynesiánus modell megvédte az átlagembereket a piac hirtelen ingadozásaitól, amely életükben korábban instabilitást okozott, elsimítva az üzleti ciklusokat és fokozatosan képessé téve őket arra, hogy bizalommal teli fogyasztói legyenek az emiatt egyaránt bizalommal teli tömegtermelési ipar termékeinek. A munkanélküliséget nagyon alacsony szintre csökkentették. A jóléti állam nem csupán eszközöket biztosított a kormányzati keresletszabályozásra, de nagyobb stabilitáshoz is segítette az embereket azzal, hogy valódi szolgáltatásokat teremtett az élet piaci kereteken kívül elhelyezkedő, de kulcsfontosságú területein. Az aktív keresletszabályozás és a jóléti állam egyaránt megvédte a tőkés gazdaság többi részét mind a bizalmat erodáló nagyobb sokkaktól, mind az ellenesleges erők támadásaitól, valamint a munkások életét a piac szeszélyeitől. Igazi társadalmi kompromisszum volt ez. Ahogy viszont a konzervatív kritikusok a kezdetektől rámutattak, a mechanizmus nagy valószínűséggel okozhatott fűrészfoghatást: a kormányok számára könnyű ugyanis a recesszió során megemelni a kiadásokat, ezzel csökkentve a munkanélküliséget, illetve több közszolgáltatást bevezetni és több pénzt tenni az emberek zsebébe. Sokkal nehezebb lenne azonban a konjunktúra időszakában egy demokráciában megfordítani ezeket a trendeket. Ez volt a modell szívében a pusztulás magva. Erre hamarosan visszatérünk.

Miközben a keynesiánus politikákat csupán kevés ország alkalmazta, jelentős nemzetközi hatásuk volt, főként az Egyesült Államok gazdaságának dominanciája miatt. Az egyesült államokbeli fogyasztók – és bizonyos mértékig a keynesiánus országokban élők – voltak azok, akik megvették a Németországból és más gyengébb hazai kereslettel rendelkező országokból érkező exporttermékeket. Ráadásul a Marshall-segély hatalmas részletei az Egyesült Államoktól, melyekből csaknem a teljes nem kommunista Európa részesült, valamint a Japánra kiterjesztett hasonló segítség is azt jelentette, hogy a közkiadások – ebben az esetben egy másik ország közkiadásai – tovább serkentették ezeket a gazdaságokat és fenntartották a munkavállalók biztonságát. Németország saját formális gazdaságpolitikai hozzáállása a kiegyensúlyozott költségvetéseken, egy önálló központi bankon és az infláció elkerülésének egyik legfőbb célján alapult. Ebben az időszakban

azonban a német gazdaság stabilitása nem a tiszta piacoktól, hanem az általános keynesiánus környezettől függött. Ezen ok miatt a háború utáni korszakot – vagy ahogy a franciák hívják: *les trente glorieuses* –, amely nagyjából három évtizeden át tartott a hetvenes évek közepéig, gyakran – habár igen felületesen – keynesiánus korszaknak nevezik.

Németország azonban nem számított kivételnek a háború utáni keresletszabályozó modelljének egy további összetevője tekintetében: a neokorporatista munkaügyi kapcsolatok rendszerében (Lehmbruch és Schmitter 1982; Crouch 1993; Traxler et al. 2001). Ezt nem jelezte előre Keynes saját íásaiban, és alig volt jellemző az egyesült államokbeli és csupán rapszodikusán a brit megközelítésekre; alapvető volt viszont az északi, holland és osztrák esetekben. A neokorporatista munkaügyi kapcsolatokban a szakszervezetek és munkáltatók szervezetei tekintettel vannak arra, hogy megállapodásaik a munkaerő költségeiről hatással vannak az árak általános szintjére, és kifejezetten az exportárakra. Ez csak akkor működhet, ha ezek a szervezetek elegendő tekintéllyel bírnak az összes cég felett ahhoz, hogy biztosítsák, hogy a megállapodás feltételei ne sérüljenek jelentősen. A felsorolt országok, ahol ez a fajta kollektív alku kifejezetten fontos volt, mind kis gazdaságok, melyek nagymértékben függnek a külkereskedelemtől. Nagyjából hasonló megállapodások alakultak ki Németországban is, az egyetlen ilyen mechanizmust alkalmazó nagy országban, az export – és nem a belső felhasználás – által vezérelt gazdasági növekedés részeként. Továbbá, Németországban a szakszervezeti mozgalmat egy nagy szervezet uralta a bányászati, az acélipari és a mérnöki szektorokban, és ezért különösen érzékeny lett az exportárakra.

A neokorporatizmus a jelen tanulmány szempontjából azért fontos, mert a keynesianizmus Achilles-sarkát mutatja: politikailag determinált fűrészfogának inflációs tendenciáit. Azok az országok, ahol a keynesiánus politikák megjelentek, de a neokorporatizmus nem vagy csak gyenge mértékben – ilyen mindenekelőtt az Egyesült Királyság és (bár kisebb bizalommal a keynesianizmus felé) az Egyesült Államok, de az 1970-es évekre Franciaország és Olaszország is –, nagyon ki voltak téve az 1970-es években a nyersanyagárak általános emelkedése miatt kirobbant inflációs sokkoknak és kifejezetten az olajárak emelkedésének 1973-ban és 1978-ban (Crouch 1993: 7. fejezet). Az akkor a Nyugat fejlett országait érintő inflációs hullám – bár közel sem volt olyan, mint az 1920-as évek Németországában vagy később Latin-Amerika és Afrika számos részén – többé-kevésbé véget vetett a modellnek, mégha más és más válaszokat eredményezett a keynesiánus modellel való különböző tapasztalatoktól függően.

TOVÁBB A PRIVATIZÁLT KEYNESIANIZMUS FELÉ

A keynesianizmus intellektuális kihívója már régóta bevetésre várt. A „valódi” piachoz való visszatérés pártolói mindvégig aktívak voltak, és szakpolitikai programjaik sora állt készenlétben. A fő cél az volt, hogy a kormányokat rábírják: többé ne vállaljanak teljes felelősséget a gazdaságért. Bár a cikk céljai miatt a keresletszabályozásra fókuszálunk, a keynesianizmus a szabályozási, jóléti intézkedésekkel kapcsolatos, illetve a támogatási politikák sokkal szélesebb sora révén vált emblematikussá. A modell – kombinálva a fordista termelési rendszerekkel – ma úgy tűnik, hogy egy bizonyos történelmi kort és a kapitalizmus fejlődésének egy szakaszát, vagyis egy egyedi felhalmozási rendszert jellemez (Boyer 2004a, 2004b és 2005). Egy bizonyos perspektívából nézve (Giddens 1998) ez a rendszer a tömegtermelésben dolgozó munkáosztályra volt szabva, amely szabványosított árukat termelt, valamint szabványosított kormányokat és jóléti szolgáltatásokat fogadott el. Nem csupán termelési rendszer volt, hanem jóformán egy egész társadalmi berendezkedés.

Karl Marx híres írása szerint a történelmi válság bizonyos pillanataiban bizonyos társadalmi osztályok voltak olyan helyzetben, hogy egyéni érdekeik egybeestek az általános társadalmi érdekekkel. Az ilyen osztályok győztek azokban a forradalmakban, amelyek véget vetettek a válságoknak. Marx tévedése az volt, hogy azt hitte, ha ez a bizonyos osztály a nemzetközi proletariátus lesz, az egyben a folyamat végét is jelenti, mert a proletariátus alkotja a társadalom túlnyomó többségét, nem csupán részérdekeket képvisel. Ez hiba volt, már csak azért is, mert lehetetlen elképzelni azt, hogy bármi, ami olyan hatalmas, mint a globális proletariátus, olyan szervezeti formákat termeljen ki, amelyek alkalmasak egy közös érdek kifejezésére. A valóságban a proletariátus nemzeti köntösben jelent meg a politikai események színpadán, az egyes nemzetállamokon belüli politikai lehetőségeket keresve. Bárhogy legyen is, a keynesi modell valóban ideiglenes egybeesést jelentett a globális északnyugaton élő ipari munkásság érdekei és a politikai-gazdasági rendszer általános érdekei között. Ez volt az az osztály, amely valószínűleg veszélyeztette a politikai és társadalmi rendet. Szintén ez volt az az osztály – potenciálisan –, amelynek tömeges fogyasztása, amennyiben támogatták és megóvták, a gazdasági növekedést példátlan mértékben volt képes támogatni. Végül ez volt az az osztály, amely már kitermelt politikai pártokat, szakszervezeteket és egyéb szervezeteket, valamint kapcsolódó értelmiségieket, hogy megfogalmazzák és kikényszerítsék követeléseiket. A fordista termeléssel egybekötött keynesi modell egy válasz volt ezekre a követelésekre, összeegyeztette azokat a tőkés termelési rendszerrel.

Az ennek ellentmondó szabadpiaci eszmék számára szükségessé vált egy olyan történelmi pillanat, amikor legitim módon épülhettek be a kormányok és nemzetközi szervezetek megközelítéseibe. Ezt az 1970-es évek inflációs válsága biztosította. Nagyjából egy évtizeden belül az olyan eszmék váltak ortodoxá, mint a nullához közelítő infláció abszolút prioritása csaknem akármekkora munkanélküliség árán is, a nehézségekkel küzdő cégek és iparágak állami támogatásának visszavonása, a verseny prioritása, a részvényesek érdekeinek maximalizálása a vállalat többi érintettjével szemben, a piacok deregulációja és a globális tőkeáramlás liberalizációja. Ahol ezeket a gyenge gazdasági teljesítményű országok kormányai nem voltak hajlandók elfogadni, ott olyan nemzetközi szervezetek szabták azt a segítségnyújtás vagy tagság feltételeként, mint a Nemzetközi Valutaalap (IMF), a Világbank, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD), illetve az Európai Unió. Amikor a Szovjetunió 1989-ben összeomlott, egykori szövetségeseinek „nyugatibb” tagjait e nemzetközi szervezetek által felajánlott segítségen keresztül vonták az új modell hatókörébe.

Egy további változás, amire időközben sor került, a nemzetállam hanyatló autonómiája volt. A háború utáni politikai és gazdasági rendszer olyan kormányokra épült, amelyek tág mérlegelési jogkörrel rendelkeztek arról, hogyan irányítják gazdaságukat. Az 1980-as évekre az általában globalizációként ismert folyamat, amely egyaránt termelője és terméke a pénzügyi piacok deregulációjának, már elpusztította az autonómia nagy részét. Az egyedüli szereplők, amelyek globális szinten gyors cselekvésre voltak képesek, a transznacionális vállalatok (TNC-k) voltak, amelyek azonban inkább preferálták saját szabályozásukat a kormányokéval szemben. Ez előmozdította, sőt egyben szükségessé is tette az új modellt – bár azok a feszültségek, hogy hogyan egyeztethetők össze a piacon erőfölénnyel rendelkező oligopol vállalatok a majdnem tökéletes piacok általi szabályozás fogalmával, megoldatlanok maradtak és maradnak továbbra is.

Miként a keynesiánus modell pilléréként tekinthetünk egy osztályra – az ipari munkásokéra –, ugyanígy azonosíthatunk egy osztályt, amelynek egyéni érdekei a közérdeket tűntek megtestesíteni az új modellben: ez a pénzügyi piacok tőkésosztálya, amely földrajzilag elsősorban az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban van jelen, de terjeszkedik szerte a világon. Ha a világ számára nyereséggel jár a termelőerők és vállalatok liberalizációja, amely a szabad piacok terjedéséből származik, akkor az az osztály, amely a nem szabályozott pénzügyi körülmények között kereskedett és ezen piacok növekedését gyúrta és segítette, különösen jól jár. Míg a keynesiánus időszak feszes munkaerőpiacai és szabályozott kapitalizmusa valamennyi fejlett országban a vagyoni egyenlőtlenségek fokozatos csökkenését eredményezték, a következő időszakban ezen tendenciák megfordítása vált általánossá (OECD 2008a), miközben a legmagasabb összegek a pénzügyi intézményekben dolgozókhoz jutottak.

Két kérdés azonnal felmerül. Először is, mi lett annak az ipari munkásságnak a sorsa, akinek érdekei politikailag akkora nyomatékka bírtak az 1940-es és 1950-es években? És mi lett a piacok instabilitásának és az emberek biztonságos életre való igényének összeegyeztetésével, ami korábban mind politikailag, mind gazdaságilag olyan fontosnak számított?

A keynesianizmus kezdeti válsága az 1970-es években a militáns ipari munkásság tiltakozásának rendkívüli hullámával párosult, olyannyira, hogy az ember úgy gondolhatta: ezen osztály kihívása egyre fontosabbá válik. Ez azonban illúzió volt. A növekvő termelés és a termelés globalizációja valójában aláásták a modell demográfiai alapját. Kezdvé az Egyesült Államokkal, az Egyesült Királysággal és Skandináviával, a foglalkoztatottak aránya a bányászatban és feldolgozóiparban az egész nyugati világban csökkenni kezdett (Crouch 1999: 4. fejezet). Az 1970-es évek harciassága csupán arra szolgált, hogy még inkább felbátorítsák a kormányokat, akik amúgy is hajlottak arra, hogy elősegítsék a fenti csökkenést, mint az az Egyesült Királyságban történt a széniparban és néhány egyéb iparágban az 1980-as években. Az ipari munkások soha sehol sem képezték a dolgozó népesség többségét, de egy folyamatosan növekvő osztály voltak; most viszont csökkent a számuk. Az 1980-as évekre a közalkalmazottak léptek helyükbe mint a militáns munkásság vezetői, akikkel a kormányok közvetlenül foglalkozhattak a piacgazdaság jelentősebb megzavarása nélkül. Az új gazdaság fő húzóágazatai, a magánszolgáltatások, rendszerint nem voltak szervezettek és nem alakítottak ki önálló politikai napirendet és szervezeteket, hogy megfogalmazzák konkrét sérelmeiket.

A nagyrészt szabályozatlan, az 1980-as években megalkotott nemzetközi pénzügyi rendszerben a kormányokat jóval nagyobb aggodalommal töltötték el a tőkemozgások, mint a munkaerőmozgások: pozitív értelemben úgy, hogy a szabadon lebegő tőke rövid távú beruházásait akarták bevonítani, negatív értelemben úgy, hogy attól féltek, az ilyen tőke kiáramlásával járna, ha nem biztosítanak olyan feltételeket, amelyek között e tőke jól érzi magát.

Azonban, ahogy már említettük, a keynesiánus modell kielégítette mind a tőkések stabil tömegfogyasztásra, mind a munkavállalók stabil életre vonatkozó igényeit. Dél-Ázsia és a Távol-Kelet újonnan iparosodó országai számára ez már nem merült fel problémaként, mivel ezek a nagyrészt nem demokratikus országok a fent leírt exportmodell egy szélsőséges formájától, illetve a gazdag elitnek belföldi fogyasztásától függtek. Számukra nem volt szükséges, hogy a lakosok tömegei költsékezzenek. Ez azonban messze nem volt lehetséges a létező fejlett gazdaságok számára; ott az export helyett inkább a fokozott belföldi fogyasztástól való függés lett intenzívebb. Mivel azok az iparágak, amelyek tömegpiaci termékeket hoztak létre, áttelepítették termelésüket az újonnan iparosodó országokba, vagy ha maradtak, akkor egyre kisebb számú munkaerőtől függtek, a

foglalkoztatás növekedése a személyesen nyújtott szolgáltatások piacától kezdett függni, amelyet a globalizáció nem annyira érint. Könnyű egy nyugati boltban kínai pólót venni és részesülni az alacsony kínai bérek előnyeiből, de aligha megvalósítható egy olcsó hajvágásra elutazni Kínába. A bevándorlás az egyetlen módja annak, hogy a globalizáció az ilyen szolgáltatásokat befolyásolja, de e hatás korlátozott a népességmozgások kontrollja miatt (a bevándorláshullámok nem részesültek a piaci liberalizáció előnyeiből, hanem általában intenzívebbé váltak), valamint amiatt a tény miatt, hogy a bevándorlók bérei, bár általában alacsonyak, nem olyan alacsonyak, mint hazájukban. Így a kérdés továbbra is áll: ha a szabad piacok bizonytalanságát le kellett győzni ahhoz, hogy a tömeges fogyasztás gazdaságát bevezethessék, hogyan élte túl az utóbbi az előbbi visszatérését?

Az 1980-as években (vagy az 1990-es években, attól függően, hogy a neoliberális hullám mikor érte el az adott gazdaságot) a válasz először negatívnak tűnt, mivel a növekvő munkanélküliség és folyamatos recesszió vált meghatározó élménnyé. Aztán a dolgok megváltoztak. A 20. század végére az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok kifejezetten csökkenő munkanélküliséget és erőteljes növekedést mutatott. Magyarázat lehet erre az, hogy egy igazán tiszta piacgazdaságban a fellendülés és bukás gyors váltakozása, ami a kapitalizmus korai történetéhez kapcsolódik, nem fordul elő. A tökéletes piacon minden információ rendelkezésre áll, a racionális szereplők tehát teljes körűen előre látják, mi fog történni, és képesek adaptálni a viselkedésüket, hogy elkészíthessék az alkalmazkodás tökéletes receptjét. Vajon az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság valóban belépett ebbe a nirvánába a századfordulón?

Nem. A tudás messze nem tökéletes: külső sokkok, legyenek azok hurrikánok, háborúk vagy irracionális emberek, akik nem úgy cselekszenek, ahogy az elmélet szerint kellene, továbbra is hatással vannak a gazdaságokra és megzavarják a számításokat. Mint azt már tudjuk, két dolog találkozása mentette meg a neoliberális modellt a bizonytalanságtól, amely egyébként a végzete lett volna: a szegény és közepes keresetű emberek hitelpiacainak, valamint a nagyon gazdagok derivatív és határidős piacainak a növekedése. Ez a kombináció a privatizált keynesianizmus (Crouch 2008; Bellofiore és Halevi 2012) modelljét eredményezte, amely eredetileg véletlenül történt, a piaci vállalkozói szellem igaz példjaként, de amely fokozatosan a közpolitika olyan fontos kérdésévé vált, hogy az már az egész neoliberális projektet veszélyezteti.

Ahelyett, hogy a kormányok vállaltak volna át adósságot a gazdaság élénkítése érdekében, az egyének tették meg ezt. A lakáspiac mellett a banki kölcsönök és hitelkártyák lehetőségei is rendkívüli módon szaporodtak. Általánossá vált, hogy az emberek több mint egy hitelkártya-társaság kártyájával, valamint számos üzletspecifikus kártyával is rendelkeznek.

Ez ad magyarázatot az időszak nagy kérdésére: hogyan tudták, különösen a mérsékeltén fizetett amerikai munkavállalók, akik a munkájukból való azonnali elbocsátás ellen kevés jogi védelemmel rendelkeztek, és akiknek a fizetései akár több éven keresztül sem emelkedtek, fenntartani a fogyasztói bizalmat, amikor a kontinentális európai munkavállalók többé-kevésbé biztonságos munkahelyek és évente emelkedő jövedelmek mellett is megállították a gazdaságukat, mivel nem voltak hajlandók költeni?

1. táblázat

Jelzálogkölcsonők a rendelkezésre álló jövedelmek százalékaként (2006)

Egyesült Királyság	129,2
Egyesült Államok	104,8
Németország	70,9
Japán	65,1
Olaszország	39,4

Forrás: OECD 2008b

Megjegyzés: A felsorolt országok az egyedüliek, melyekről az OECD statisztikákat tudott gyűjteni. Az olasz adat az összes közép- és hosszú távú kölcsönre vonatkozik.

Az amerikai, a brit és különösen az ír (Hay et al. 2008; lásd továbbá Hay 2009) lakásárak évente emelkedtek; a házak értékének aránya, amelyre kölcsönt lehetett felvenni, szintén emelkedett, amíg el nem érte a több mint száz százalékot; a hitelkártyákhoz kapcsolódó lehetőségek is növekedtek. Néhány kivétellel az európai ingatlanok értéke stabil maradt. A jelzálogadósságok jelentősen magasabb szintet értek el az angol–amerikai gazdaságokban, mint a tipikus kontinentális európaiakban (lásd 1. táblázat).² A hitelkártyák elterjedése lassabb volt a kontinentális Európában. Emlékezzünk vissza arra, hogy Németországban és néhány más európai gazdaságban a növekedési modell soha nem vált annyira függővé a hazai fogyasztói kiadásoktól, mint az angol–amerikai gazdaságokban. Ennek eredményeként az exportorientált feldolgozóipari szektor erősebb maradt, a kormányzati politika inkább az exportárak alacsonyan tartásával, és kevésbé a helyben termelt szolgáltatások belföldi fogyasztásának fenntartásával foglalkozott. A közpolitika mindkét típusú gazdaságban a bérekre csapott le, az angolszász országokban azáltal, hogy csökkentette a

2 Volt néhány érdekes kivétel. Bohle (2009) ismerteti az osztrák és a svéd bankok által Magyarországnak és Lettországnak nyújtott fedezetlen jelzálogokat, melyek lehetővé tették rövid élettartamú fogyasztás kiváltotta fellendüléseket.

kollektív munkajogokat, amelyek zavarhatták a piacokat, Németországban és néhány más európai országban pedig az Európai Központi Bank kemény antiinflációs hozzáállása által. A kontinentális európai, japán és most már számos új termelő ismét az Egyesült Államok és kisebb mértékben a brit fogyasztóktól függött. De mi tette képessé erre ezeket a fogyasztókat? Ez az a pont, ahol az adósságvezérelt modell annyira fontossá válik.

Az antiinflációs politika azon áruk és szolgáltatások áraira csap le, amelyek elveszítik értéküket, amikor felhasználják őket. Az élelmiszerek, az anyagi javak és szolgáltatások – például az éttermek vagy az egészségügyi központok – termelői olyan környezettel szembesülnek, amely ellenséges az áraik emelkedésével szemben. Nem ez a helyzet a vagyontárgyakkal, az olyan nem fogyasztható árukkal, amelyek megtartják értéküket vásárlás után, mint az ingatlan, a pénzügyi vagyonelemek vagy számos művészeti tárgy. Az áraik emelkedése egyidejűleg az értékük emelkedése is, és nem járul hozzá az inflációhoz. Bár politikai manipulációnak tekintették, amikor a brit kormány az infláció kiszámításához szükséges kosárból törölte a jelzálog-visszafizetéseket, de a lakások bérleti díját benne hagyta – ez technikailag igen helyes volt. A vagyontárgyak és az ezen alapuló jövedelmek nem voltak a neoliberais inflációellenes politika tárgyai. Ezért bármi, amit át lehetett tenni a normál áruk és szolgáltatások eladásából származó jövedelmek közül egy vagyontárgyi alapba, nagyon jó helyre került. Ez volt érvényes a bérek bizonyos hányadának részvény-opcióként való kifizetésére, valamint inkább az ingatlanok értékén, mint a béreken és fizetéseken alapuló bővített jelzálogból finanszírozott kiadásokra is.

Végül a kormányok, különösen a britek, elkezdtek beilleszteni a privatizált keynesianizmust közpolitikai gondolkodásukba, bár a kifejezést ebben a formájában nem használták. Miközben az olaj árának csökkenését jó hírek tekintették (mert csökkentette az inflációs nyomást), a lakóingatlanok árának csökkenését katasztrófának értékelték (mert aláásta az adósságon alapuló rendszerbe vetett bizalmat), és a kormányoktól elvárták, hogy fiskális vagy egyéb eszközökkel tegyenek azért, hogy az árak ismét emelkedjenek. Volt egy kezdeti implicit közpolitikai lendület az 1980-as évek modelljének irányába, amikor az önkormányzati tulajdonban lévő lakóingatlanok privatizációja lehetővé tette sok, mérsékelt jövedelemmel rendelkező ember számára jelzáloghitelek vállalását és később a bővített jelzálogok körének felderítését. Azonban a 21. század első éveiben az elmozdulás a határozottabb kormányzati lépések felé, amelyekkel a lakásárak folyamatos emelkedését biztosították, szinte észrevétlen volt, egészen a 2007–08-as, a lakhatással kapcsolatos pénzügyekbe és általánosságban a bankszektorba való masszív beavatkozásokig (lásd szintén Watson 2009).

A legtöbb ilyen lakhatási és fogyasztói adósság szükségszerűen fedezetlen volt; ez volt az egyetlen módja annak, hogy a privatizált keynesianizmus ugyanazt az anticiklikus élénkítő hatást érje el, mint az eredeti változat. (A fedezetlen adósságok visszas közpolitikai

vonatkozásainak további példáit lásd Mulligan 2008.) A meghatározott biztosítékkal fedezett megfontolt hitelfelvétel nem segített volna a mérsékelt jövedelmű csoportoknak, akiknek bizonytalan munkaerő-piaci helyzetük ellenére folytatniuk kellett a költekezést. A hosszú lejáratú, fedezetlen adósságok széles körű elterjedését viszont az tette lehetővé, hogy olyan innovációk kerültek sor a pénzügyi piacokon, melyek hosszú ideig kiváló példának tűntek arra, hogy a piaci szereplők hogyan találjanak kreatív megoldásokat, ha magukra hagyják őket. A derivatív és határidős piacokon keresztül a nagy angol–amerikai pénzügyi intézmények megtanulták, hogyan kereskedjenek a kockázatokkal. Azt tapasztalták, hogy tudnak vásárolni és eladni kockázatos vagyonelemeket, feltéve, ha a vásárlók biztosak abban, hogy találjanak további felvásárlókat; és az szintén ugyanattól a bizalomtól függött. Feltéve, hogy a piacok szabályozástól mentesek voltak, képesek voltak elérni a gazdaság számos szegmensét, ezen üzletek egy nagyon széles körű kockázatmegosztást tettek lehetővé, ami képessé tette az embereket arra, hogy számos olyan vállalkozásba is befektessenek, amely egyébként nem tűnt volna bölcs döntésnek (lásd szintén Leyshon és French 2009). Mindeközben a globális pénzügyi piacok liberalizációja a világ egyre távolibb részeitől származó alapokat hozott be, hogy megosszák a kockázattal járó terheket.

A széles körű kockázatmegosztásra való képtelenség állt az 1929-es és az 1870-es évek gazdasági összeomlásainak középpontjában. Az 1940-es években úgy tűnt, hogy csak az állami intézkedések tudják megoldani ezt a problémát a piac számára. De most, teljesen összhangban a neoliberais ideológiával és elvárásokkal, felbukkant egy piaci megoldás is. És azáltal, hogy a bővített jelzálogkölcsönök és hitelkártya-adósság révén összekötötték a hétköznapi fogyasztókat az új kockázati piacokkal, a kapitalista rendszer függősége a növekvő bérektől, a jóléti államtól és a kormány keresletszabályozásától – amely korábban elkerülhetetlennek tűnt a tömeges fogyasztói bizalom miatt – megszűnt. A jólét alapjai eltolódtak a dolgozó osztályokat támogató kormányzati beavatkozások szociáldemokrata formulájától a bankok, tőzsdék és pénzügyi piacok neoliberális, konzervatív formulája felé (lásd még Finlayson 2009). Ez az alapvető közpolitikai elmozdulás mélyebb volt, mint bármi, amit a névlegesen szociáldemokrata és neoliberális-konzervatív pártok kormányváltásai ki tudtak termelni a demokratikus választások eredményeként.

A PRIVATIZÁLT KEYNESIANIZMUS UTÁN: A FELELŐS VÁLLALAT?

Azonban ahogy a keynesiánus időszak harminc évig, az 1940-es évek közepétől a 1970-es évek közepéig tartott, úgy az új modell is majdnem pontosan 30 évvel később került válságba; ez még meghatározóbb volt, mint a keynesianizmus összeomlása. Minden

piacgazdasági elmélet azon a feltevésen alapszik, hogy a piaci szereplők tökéletesen informáltak, de a privatizált keynesianizmus a legokosabbnak hitt érintett szereplőktől, a Wall Street és a londoni City pénzügyi intézményeitől függött, amelyek tudása erősen hiányos volt. Pontosabban, a pénzügyi vállalkozók és számviteli cégek olyan tudásformákat fejlesztettek ki, melyek végül önpusztító döntéseket ösztönöztek. Ez a modell Achilles-sarka, amely megfelel az eredeti keynesianizmus inflációs fűrészfogának. Az elosztási politikákat tekintve az inflációt lehet úgy értelmezni, mint ami a támogatás tortájának nagyobb szeletét nyújtja sok különböző csoportnak egy „áltorta” feltalálásának a segítségével – a csökkenő vásárlóerő pénzértékének növelésével. A privatizált keynesianizmus alatt a teljesen fiktív torta nagy mennyiségét termelték, melynek elképzelt értékei alapján az ilyen torták még hatalmasabb mennyiségét hasznosították. Rossz adósságok rossz adósságokat finanszíroztak, és így tovább, exponenciálisan növekvő mértékben (e folyamat jó leírásáért lásd Kay 2009; Wolf 2008).

Mint fentebb kifejtettük, a másodlagos piacokon való részvétel a kockázatmegosztó tranzakciók egy potenciálisan végtelen láncára való összpontosítást igényel. Míg elvileg azok az értékek, amelyeket az ebben a láncban lévő egyes személyek a tőlük vásárlóktól becslésként várnak, a megvásárolt vagyontárgyak eredeti monetáris értékén alapulnak, a gyakorlatban már teljesen elszakadtak tőlük. Feltárni azt, hogy pontosan mit is tartalmazott egy már megvásárolt köteg jelzalog és egyéb tartozás, időt venne igénybe, és az idő nagyon drága erőforrás volt akkor, amikor a jövedelem erősen függött attól a sebességtől, amellyel a tranzakciókat le tudták bonyolítani. Továbbá olyan széles körben osztották meg a kockázatot, hogy úgy tűnt, kevés a tétje az egyéni tranzakcióknak. Senki sem volt arra ösztönözve, hogy figyelembe vegye azokat az értékeket, amikkel az eszközök a „valós” gazdaságban rendelkeztek. A piacok számára – amelyek, hogy valódi piacokként viselkedhessenek, információtól függnék – a résztvevőket az információ figyelmen kívül hagyására ösztönözni azoknak a betegségeknek a pénzügyi megfelelője, melyek a test saját szerveit készítetik arra, hogy elpusztítsák az immunrendszert.

Egy további csavar, hogy az információs technológia, amelynek sokkal könnyebbé kellett volna tennie a piaci kereskedők számára a világ minden tájáról származó információk megszerzését, fokozta a tudatlanságért kapott jutalmakat. Azáltal, hogy lehetővé tette az ügyletek gyorsabb megvalósítását, az IT felemelte az összetett információk részletes megszerzésének alternatív költségeit – például egy köteg kockázat összetételének megismerését, amelyről valaki úgy döntött, hogy meg szeretné szerezni a gyorsan változó piacon.

Végül a hitelminősítő intézetek, a piac saját megoldásai arra, hogy igazolják a pénzügyi intézmények, sőt a nemzeti gazdaságok minőségét, úgy tűnik, hogy ugyanezt az utat követték. Az a tény, hogy az izlandi bankok a lehető legmagasabb minősítést kapták

két héttel azelőtt, mielőtt összeomlottak, azt sugallja, hogy az ügynökségek nem néztek utána mélyen a vagyontárgyaik minőségének. Tudatában annak, hogy a piacok kereskedőit, akik használták a besorolásokat, nem érdekelték az ilyen ismeretek, ők is megszűntek vizsgálni azokat. Ehelyett a másodlagos piacok ítéletét követték, így alkotva egy olyan ellenőrzésre használt mechanizmust, amely függővé vált az ellenőrzött tevékenységekről szóló saját információitól.

Jelentős lépés akkor történt, amikor az amerikai tőzsdék központi szerepéből kifolyólag a világ legtöbb nagyobb kereskedő országa a számvitel angolszász megközelítéseinek az átvételére kényszerült. Ezek a pénzügyi piaci szereplők érdekeit privilegizálták a hitelezők védelmezőivel szemben (Botzem és Quack 2006).

Nem meglepő tehát, hogy amikor a másodlagos piacok összeomlottak, senkinek nem volt semmilyen ötlete, hogy pontosan mennyi pénz veszett el és hova tűnt. Ha az egyetlen információ, ami számít, teljesen reflexív, és nem lehet önmagán kívüli pozícióból megerősíteni, akkor az információ nem töltheti be azt a szerepet, amit a piac igényel. Sok éven át azonban senki, aki hatalommal rendelkezett a rendszerben vagy afelett, nem fordított erre figyelmet, az erőteljes figyelmeztetés ellenére, amely alig néhány évvel korábban hangzott el, a dotcom-buborék kipukkanásakor. Itt a vagyontárgyértékek szintén teljesen az értékekre vonatkozó várakozások szinte végtelen regresszióján alapultak, fokozatosan elveszítve minden kapcsolatot azzal, hogy mik is lehetnek az internetes cégek tényleges termékei. E rendszer rajongói azt hitték, hogy már felfedezték a soha nem eső részvénypiaci árak Szent Grálját; a kereslet és a kínálat vastörvényeit a jelek szerint megtorlás nélkül törték meg.

Néhány ember rendkívül meggazdagodott ebben a folyamatban, de ez nem jelenti azt, hogy élősködők lettek volna. Ők továbbra is az az osztály maradtak, amelynek egyéni érdekei képviselték a közérdeket, mert sokan profitáltak a rendszer által generált növekvő vásárlóerőből. Ez igaz volt az Egyesült Királyságban, az Egyesült Államokban és egy vagy két másik országban, ahol a fogyasztói adósság hajtotta a fogyasztást. A francia, német és a legtöbb kontinentális európai polgár másképp érezheti; pénzügyi elitjük részt vett a fenti folyamatokban, míg ők maguk kevésbé tapasztalták a hitelállomány növekedését. Másrészt, exportra termelő iparágaik jól jártak azáltal, hogy az amerikaiaknak folyamatosan volt kapacitása exporttermékeik vásárlására.

Miután a privatizált keynesianizmus általános gazdasági jelentőségű modellé vált, egyfajta kollektív jószág lett, bármennyire is magánszereplők cselekvéseibe volt beágyazva. Szükséges volt mindehhez a bankok viselkedése, amelyet felelőtlennek kell tekintenünk, hiszen magában foglalta az ellenőrzések és számviteli gyakorlatok elvégzésének hiányát, amely tevékenységeket elvben feltételezték róluk. Ezért ez a *nagy felelőtlenség közjósággá vált*. Sok szó esik az e felelőtlenség miatt szenvedő bankok számára nyújtott

kormányzati segítség súlyos morális kockázatairól, de még ennél is súlyosabb morális kockázatot tükröznek már maguk azok a felelőtlen gyakorlatok is, amelyekben lényegében teljes társadalmak vettek részt.

MI A KÖVETKEZŐ LÉPÉS?

És így a stabil tömegfogyasztás piacgazdasággal való összeegyeztetésének második rendszere véget ért. Mind a keynesianizmus, mind annak privatizált mutáns változata harminc évig tartott. Tekintettel a kapitalista gazdaságok gyorsan változó jellegére és a végső megoldás hiányára azon igényükkel kapcsolatban, hogy kombinálják a rugalmas munkaerőt a bizalommal teli fogyasztóval, ez valószínűleg jelentős időtartamnak számít. De felmerül a kérdés: hogyan egyeztethető össze most a kapitalizmus és a demokrácia? Továbbá, hogyan kezelik azt a hatalmas erkölcsi kockázatot, amit az hozott létre, hogy a kormányok a pénzügyi kockázatokat mint közjóságot azonosították?

Két dolog jellemezte a háború előtti közgazdaságtanból a keynesianizmusba és az eredetiből a privatizált keynesianizmusba való átmenetet: az alternatív eszmék elérhetősége és egy olyan osztály létezése, amely érdekeinek kiszolgálása egybeesik a közérdek kiszolgálásával. Gyakran azt állítják, hogy a jelenlegi helyzetben hiányzik az előbbi (Skidelsky 2009), míg senki sem veszi észre az utóbbit. Az eszmék hiánya jelentősen eltűzött ezekben a vitákban, ezzel szemben a vezető osztály kérdése fontosabb.

Sok, a neoliberalizmus részét képező eszme már több mint kétszáz éve létezett, amikor az 1970-es években közpolitikai használatra átalakították őket. Napjainkban a keynesi keresletszabályozás és neokorporatizmus számos elemének sokkal fiatalabb keveréke még mindig jelen van néhány kis állam gazdasági stratégiájában, általában a neoliberalizmus lényeges elemeivel karöltve. A legszélesebb körben ismert, azonban nem egyedű, a dán út (Pedersen et al. 2006), amely az erős jóléti államot és az erőteljes szakszervezeteket nagyon rugalmas munkaerőpiacokkal ötvözi. Úgy tűnik, ez négyeszege-síti a piaci rugalmasság és a fogyasztói bizalom bővös körét, valamint erősíti a dinamikus és innovatív gazdaságot. Ettől eltérő, de hasonló logikájú kombinációk találhatók a többi skandináv országban, Hollandiában (Visser és Hemerijck 1997) és Ausztriában. Nem a közpolitikai keverékekben, hanem a nagyobb gazdaságok ezeket támogató politikai erőinek koalíciójában van hiány; ez vezet minket vissza a jelentős társadalmi osztályok kérdéséhez. A gazdasági fellendülés továbbra is sokkal inkább függ a hatékony piacokon keresztüli tőkekínálattól, mint ahogy korábban függött az ipari munkásoktól a nyugati világban. A földrajzi hatókör különbsége a magyarázat része. A nyugati ipari munkásosztály létszámának csökkenése nem jelenti azt, hogy ezen osztály létszáma világszinten

is csökkent volna. Többen vesznek részt a gyártási tevékenységben ma, mint ezelőtt bármikor, de szét vannak választva nemzeti, vagy legjobb esetben regionális csoportokra nagyon különböző történelmi és kulturális beágyazottsággal, életszínvonallal, szervezett érdekekkel és életpályákkal. A pénzügyi tőke azonban nem ilyen csomagokban érkezik, hanem inkább úgy, mint a folyadék vagy a gáz, képes változtatni az alakját és áramolni különböző jöghatóságok és régiók között. Továbbra is függünk mind a munkaerőtől, mind a tőkétől, de míg az előbbi esetében érvényesül az *oszd meg és uralkodj* elve, az utóbbiban nem – hacsak nem történik nagy visszatérés a gazdasági nacionalizmushoz és a tőkemozgások korlátozásához, ami a globális gazdaságot uraló nagyvállalatok összetöréséhez és várhatóan jelentős gazdasági hanyatláshoz vezetne. A legvalószínűbb új modell olyan, amely valójában egyre inkább e vállalatoktól függ. A globalizáció logikája, amely fontos szerepet juttatott a TNC-knek, nem szűnt meg a pénzügyi rendszerrel. A neoliberalizmus középpontjában mindig is volt egy feszültség, hogy vajon mindez a piacokról vagy az óriás cégekről szól? A kettő messze nem ugyanaz: minél inkább óriás cégek uralnak egy ágazatot, az annál kevésbé hasonlít arra a tiszta piacra, amelyre elvben a legtöbb mai közpolitikai intézkedés irányul. Lehet erős verseny az óriás cégek között, de ez nem a tiszta piac versenye. Ezt ugyanis olyan nagyszámú szereplőnek kellene jellemeznie, hogy egyik sem lenne képes hatást gyakorolni saját döntéseivel az árakra, továbbá politikai befolyást sem lennének képesek kifejteni. A tiszta piacon mindenki árelfogadó, senki sem ármeghatározó. A neoliberalizmust, miközben használja a fogyasztói szuverenitás és a piac által kifejezett választáson keresztüli irányítás retorikáját, a piacgazdaság egy olyan modellje alapozza meg, amely képes a monopolhelyzet befogadására.

Miközben a neoliberális korszak éppen csak elkezdődött az 1970-es évek közepén, a Chicagói Egyetem – a neoliberális ideológia generációjának fő központja – közgazdászai a verseny és monopólium egy új doktrínáját dolgozták ki, amely nem sokkal később már befolyással bírt az amerikai bíróságokra, aláírva a trösztellenes jogszabályok régi elveit, s amely az Egyesült Államok versenyjogának és újabban az európai versenyjognak is középpontjában áll. Nem szükséges a vásárlók jólétének maximalizálása, hogy tényleges verseny alakuljon ki, érveltek a doktrína kidolgozói. Előfordul, hogy egy monopólium, piaci uralmánál fogva, jobb ajánlatot tud tenni a vásárlóinak, mint a versengő cégek sokasága (Bork 1978; Posner 2001). Ez a hely nem alkalmas arra, hogy ezen érv érdemeit részletesen megvizsgáljuk. Csak azért szükséges, hogy megértsük: a neoliberalizmus nem osztozik abban a nehézségben, ami a neoklasszikus közgazdaságtan számára fontos dilemmát jelent a piaci dominancia és monopolkapitalizmus kapcsán. A legutóbbi bankválság az Atlanti-óceán mindkét partján azt eredményezte, hogy a kormányok és versenyjogi hatóságok támogatták a fúziókat és a felvásárlásokat, amelyek jelentősen csökkentik a versenyt és a választást. Ez összhangban marad a neoliberalizmus domináns értelmezéseivel, amelyek valójában inkább a vállalattal, mint a piaccal foglalkoznak.

Az minden bizonnyal valószínű, hogy a kormányok válságra adott első válasza a szigorú szabályozáshoz, sőt a bankok államosításához való visszatérés lesz; ezek egyáltalán nincsenek összhangban a neoliberálisizmussal. Ez azonban nem valószínű, hogy tartós lesz. Előre láthatjuk, mi fog történni, ha visszatekintünk, mi volt az első jele annak, hogy a pénzügyi piacok nem olyan hatékonyak az automatikus önszabályozás terén, mint amennyire azt állították magukról: gondoljunk az Enron- és WorldCom-botrányokra a század elején. Az erre adott válaszában az Egyesült Államok Kongresszusa szigorította a társasági könyvvizsgálatról szóló szabályozását a Sarbanes–Oxley-törvény keretében. Emiatt az ágazat hamarosan kifogásokat emelt, miszerint megfojtják a vállalatokat, és azzal fenyegetőzött, hogy a pénzügyi intézmények el fogják hagyni New Yorkot a londoni megengedőbb szabályozás miatt.

Ugyanez fog történni, miután a kormányokkal való megállapodás részeként a pénzügyi szektort – annak megmentése érdekében – szabályozó intézkedések sorának vetik majd alá. Hogyan kezdetnek el a derivatív piacok a magas hitelfelvétel támogatásán dolgozni, ha alá kell vetniük magukat olyan szabályoknak, amelyek a hitelfelvetelek nagy részét nehezebbé teszik? Közben a kis és közepes jövedelmű, bizonytalan munkavállalók nem tudják folytatni költekezésüket, hacsak nem tudnak fedezetlen hitelhez jutni, még akkor sem, ha kevésbé féltelenül is tennék azt, mint ami a korábbi időszakot jellemezte. A kormányok aggódni fognak akkor, amikor a hitelpiaci boom visszatérését mint a fogyasztói bizalom helyreállításának leghatékonyabb módját látják, miközben folytatják a munkaerőpiac rugalmasabbá tételét célzó politikák bevezetését. A kormányok szimpatizálni fognak az ágazat érveivel, hogy a szabályozás néhány módosítására lesz szükség, ha ez megtörténik. És egyes kormányok kísértésbe fognak esni, hogy valamivel kevésbé szigorú szabályozást biztosítsanak, mint a többiek, így téve vonzóbbá a pénzügyi cégek számára, hogy joghatóságukon belül alakítsák ki központjaikat, mint ahogy azt az Egyesült Királyság tette Londonnal kapcsolatban az elmúlt 25 évben.

Ráadásul ez a pénzügyi szektor kevesebb befolyásos szereplővel fog rendelkezni, nagyon könnyű hozzáférést biztosítva a kormányzathoz, sőt gyakran a kormányt használva a keretek alakításához, mint az a 2008-as mentőcsomagok során történt. Továbbá feltételezhető, hogy a legtöbb kormány, amely bankokat szerzett az előre nem látható államosítás során, ami a 2008. októberi összeomlást követte, nem kívánja megtartani azokat a gazdaság legfontosabb ágazatainak ellenőrzéséről szóló régi modellnek megfelelően. Az a tény, hogy a nagy bankok nemzetközi szinten működnek, maga is visszatartó erő lesz. Azonban az is valószínűtlen, hogy ezeket a bankokat általános nyilvános részvénykibocsátás által privatizálják. Minden valószínűség szerint kisszámú, már meglévő vezető cégek kezébe kerülnek majd, akiket elég felelősnek ítélnék arra, hogy megfelelően kezeljék őket. Összességében fokozatos irányváltás várható egy inkább tárgyalásokon

alapuló, önkéntes szabályozó rendszer felé. A rugalmasság és az adóterhek csökkentésének érveivel igazolva, a tényleges szabályozást lecserélik a nagy pénzügyi cégek helyes viselkedését finoman nyomon követő garanciákra.

Hogy ezt megijósoljuk, aligha szükséges kristálygömb: a kormányok és a vállalatok közti kapcsolatokban a gazdaság egész területén ez az általános trend. Általánosságban egyetértve a kormányokkal szembeni neoliberais előítéletekkel, megrémülve a szabályozás növekedésre gyakorolt hatásaitól, valamint elfogadva a vállalati igazgatóságok feljebbvalóságát maguk felett, a politikusok több közpolitikai cél elérése érdekében egyre nagyobb mértékben támaszkodnak a vállalatok társadalmi felelősségvállalására. Ezért elmozdulás várható a szabályozatlan privatizált keynesianizmustól az önszabályozó privatizált keynesianizmus felé. A változás néhány következményéből radikálisabb következtetések adódnak. Először is, a rendszernek egyre kevesebb legitimitása lesz, már ami a piacot, a szabad választást és a kormányzati beavatkozás hiányát illeti. Inkább partnerség alakul ki a kormány és a cégek között, illetve az állami irányítású vállalatok autonóm intézkedései várhatók, a bizalom újraépítésére irányuló, többnyire informális próbálkozásokkal. Két nagyobb különbségtől eltekintve ez bizonyos szempontból hasonlít a neokorporatizmusra. Először is, a szervezett munkásság nem lesz jelen, kivéve mint egy jelképes cselekvő, mert kevés energiával vagy kompetenciával rendelkezik a globális finanszírozás szintjén. Másodszor, a cégek szövetségek tagjaiként korporatív alkukban vesznek részt, ami valamelyest egyenlő versenyfeltételeket biztosít majd. A mai globális vállalatoknak kevés idejük van részt venni a szövetségekben, amelyek főként nemzeti alapúak, és a kormányokkal való kapcsolatok építésekor mindenre ügyelnek, kivéve az egyenlő versenyfeltételeket. Az új „felelős vállalat” modellje azonban hasonlítani fog a korporatizmusra abban, hogy nemzetállami (vagy esetleg EU-s) szintre korlátozódik, amely szinten a kormányok hatásköre korlátozott, míg a vállalatok továbbra is globálisak maradnak és megtartják képességüket arra, hogy válogassanak a nekik legjobban tetsző szabályozási rendszerek között.

Másodszor, ez a modell a jelenlegi tendenciák jelentős megerősítését eredményezi majd a politikai tevékenységek elmozdításában a pártoktól a civil szervezetek és társadalmi mozgalmak felé. A modell a cégeket helyezi előtérbe, nem csak a kormányokra hatást gyakorló lobbiként, hanem a kormányok mellett vagy helyett működő közpolitikai döntéshozóként. A vállalatok lesznek azok, amelyek döntenek viselkedési kódexeik feltételeiről és a felelős gyakorlatokról. A cégek ezért saját jogukon politikai alanyokká és objektumokká válnak, véget vetve a kormányok és magánvállalatok éles szétválasztásának, ami mind a neoliberais, mind a szociáldemokrata politikára jellemző volt. Ugyanakkor, mivel minden párt kormányának hasonló megállapodásokat kell megkötnie a cégekkel, és mert ugyanúgy féltik országuk tőkevonzó képességét, ha túl követelőző velük szemben,

a pártok közti alapvető gazdaságpolitikai különbségek még tovább fognak zsugorodni, mint eddig. A pártpolitika továbbra is sok dologgal foglalkozhat majd: az állami kiadások relatív részesedésével; a multikulturalizmus kérdésével; a biztonsággal. De el fog távolodni a korábbi politizálás alapjának számító alapvető gazdasági stratégia kérdésétől. Valójában ezt a legtöbb országban néhány évvel ezelőtt már megtette, de foszlányai azért még felfedezhetőek néhány párt retorikájában.

Már most az a helyzet, hogy szinte minden nagyobb vállalatról létezik egy weboldal, amely felfedi tevékenységének részleteit, értékeli társadalmi felelősségvállalásai teljesítését. Mivel ez a pártok közti konfliktusokban továbbra is tabunak számító terület, növekedni fog a jelentősége a civil társadalom politikájában. Az lesz a nagy előnye, hogy nem kerül úgy a nemzetállami szint csapdájába, mint a pártpolitika, hiszen sok ilyen csoport nemzetközi. Ennek ellenére ez nem lesz kielégítő politika, mivel hiányzik belőle a választási demokrácia formális állampolgárságának egalitarianizmusa, miközben a pártok sok rossz szokását is megtartja. Aktivista csoportok például ugyanúgy képesek túlzó követelésekkel felhívni a figyelmet vagy (ezzel szemben) különböző forrásokért cserébe baráti kapcsolatokat kialakítani vállalatokkal, mint a pártok. Továbbá nagyon egyenlőtlen harc lesz köztük és a vállalatok között. Az új társadalmi mozgalmak és a civil szervezetek, amennyire fontosak lesznek a 19. századi politikában, nem képeznek olyan új, növekvő osztályt, amely az általános társadalmi érdeket képviseli. Nem jelentenek funkcionális érdeket; nem gyökerезnek mélyen a társadalmi struktúrában. A mai társadalom domináns érdekei továbbra is nagyvállalatiak lesznek, különösen a pénzügyi ágazatban. Jelenleg hitelességük elvesztésétől szenvednek, de mind a kormányok, mind a tömeges jólét hatékony és jövedelmező működésüktől függenek. Bárkinek, aki a fejlett kapitalizmus domináns csoportjaként elfoglalt helyükért versenyez, ezzel egyenértékű központi szerepet kell kínálnia.

Fordította: Kiss Julianna

Az eredetivel egybevetette: Mészáros Ádám

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bellofiore, Riccardo – Halevi, Joseph (2012): Deconstructing Labor: A Marxian-Kaleckian Perspective on What Is „New” in Contemporary Capitalism and Economic Policies. In: *Employment, Growth and Development: A Post-Keynesian Approach*. Szerk.: Gnos, Claude – Rochon, Louis-Philippe – Tropeano, Domenica. Edward Elgar Publishing: 11–27. [A kötet a cikk publikálásakor még megjelenés alatt volt – a szerk.]
- Bohle, Dorothee (2009): East European Capitalism: What Went Wrong? In: *Intervention: European Journal of Economics and Economic Policies*, Vol. 6., No. 1.: 32–43.
- Bork, Robert H. (1978): *The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself*. Free Press.
- Botzem, Sebastian – Quack, Sigrid (2006): Contested Rules and Shifting Boundaries: International Standard-Setting in Accounting. In: *Transnational Governance: Institutional Dynamics of Regulation*. Szerk.: Djelic, Marie-Laure – Sahlin-Andersson, Kerstin. Cambridge University Press: 266–286.
- Boyer, Robert (2004a): *The Future of Economic Growth*. Edward Elgar.
- Boyer, Robert (2004b): New Growth Regimes, But Still Institutional Diversity. In: *Socio-Economic Review*, Vol. 2., No. 1.: 1–32.
- Boyer, Robert (2005): From Shareholder Value to CEO Power: The Paradox of the 1990s. In: *Competition and Change*, Vol. 9., No. 1.: 7–47.
- Crouch, Colin (1993): *Industrial Relations and European State Traditions*. Oxford University Press.
- Crouch, Colin (1999): *Social Change in Western Europe*. Oxford University Press.
- Crouch, Colin (2008): What Will Follow the Demise of Privatised Keynesianism? In: *The Political Quarterly*, Vol. 79., No. 4.: 476–487.
- Finlayson, Alan (2009): Financialisation, Financial Literacy and Asset-Based Welfare. In: *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 11., No. 3.: 400–421.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. Hamish Hamilton. [Magyarul: *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Kiadó, 1994.]
- Giddens, Anthony (1998): *The Third Way: The Renewal of Social Democracy*. Polity Press. [Magyarul: *A harmadik út: a szociáldemokrácia megújulása*. Agóra Marketing Kft., 1999.]
- Hay, Colin (2009): Good Inflation, Bad Inflation: The Housing Boom, Economic Growth and the Disaggregation of Inflationary Preferences in the UK and Ireland. In: *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 11., No. 3.: 461–478.

- Hay, Colin – Riiheläinen, Jari M. – Smith, Nicola J. – Watson, Matthew (2008): Ireland: The Outlier Inside. In: *The Euro at Ten: Europeanisation, Power and Convergence*. Szerk.: Dyson, Kenneth. Oxford University Press: 182–203.
- Kay, John (2009): *The Long and the Short of It*. The Erasmus Press.
- Lehmbruch, Gerhard – Schmitter, Philippe C. (szerk.) (1982): *Patterns of Corporatist Policy-Making*. Sage.
- Leyshon, Andrew – French, Shaun (2009): „We All Live in a Robbie Fowler House”: The Geographies of the Buy to Let Market in the UK. In: *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 11., No. 3.: 438–460.
- Mulligan, Casey B. (2008): A Depressing Scenario: Mortgage Debt Becomes Unemployment Insurance. In: *NBER Working Paper*, No. 14514. National Bureau of Economic Research.
- North, Douglass C. (1990): *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press. [Magyarul: *Intézmények, intézményi változás és gazdasági teljesítmény*. Helikon, 2010.]
- OECD (2008a): *Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries*. OECD.
- OECD (2008b): *OECD Economic Outlook*, No. 84. OECD.
- Pedersen, Ove K. – Campbell, John L. – Hall, John A. (szerk.) (2006): *National Identity and Varieties of Capitalism: The Danish Experience*. McGill-Queens University Press – Jurist-og Økonomforbundets Forlag.
- Posner, Richard A. (2001): *Anti-Trust Law*. University of Chicago Press.
- Skidelsky, Robert (2009): Where Do We Go from Here? In: *Prospect Magazin*, No. 154.: 36–40.
- Traxler, Franz – Blaschke, Sabine – Kittel, Bernhard (2001): *National Labour Relations in Internationalized Markets*. Oxford University Press.
- Visser, Jelle – Hemerijck, Anton (1997): *A Dutch Miracle: Job Growth, Welfare Reform and Corporatism in the Netherlands*. Amsterdam University Press.
- Watson, Matthew (2009): Headlong into the Polanyian Dilemma: The Impact of Middle-Class Moral Panic on the British Government’s Response to the Sub-Prime Crisis. In: *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 11., No. 3.: 422–437.
- Wensley, Robin (2010): Market Ideology, Globalization and Neoliberalism. In: *The Sage Handbook of Marketing Theory*. Szerk.: Maclaran, Pauline – Saren, Michael – Stern, Barbara – Tadajewski, Mark. Sage: 235–243. [A kötet a cikk publikálásakor még megjelenés alatt volt – a szerk.]
- Wolf, Martin (2008): *Fixing Global Finance*. John Hopkins University Press.